

Kovácsi Antal.

(Folytatás.)

Népoktatás.

Kovácsi működésének egyik igen lényeges mozzanata a *népnevelés* kérdésével való buzgó és soha meg nem szünő foglalkozás. Szellemének ezt a beállítottságát iskolája, tanítómestere és későbbi hivatali állása határozta meg született hajlama mellett.

Mai szemmel nézve feltűnő és magyarázatot kívánó jelenség. Hány középiskolai tanárt látunk ma, aki olyan lélekkel foglalkoznék a népnevelés kérdésével, mint ő? Ennek a jelenségnek megértésére tudnunk kell, hogy az 1868 évi 38. t. c. előtt a papi és tanítói, jobban mondva: „iskolamesteri“ képzés azonos és az egyházak kezében volt. Aki a filozófiai kurzust végezte s az előirt vizsgát kiállotta, egyaránt volt képesítve papi és iskolamesteri állásra. A jobb képesítésűeket papoknak, a gyengébbeket iskolamestereknek rendelték ki. Elég gyakran megtörtént az is, hogy a tanfolyam végzése előtt is kirendelték őket. Mikor a korondi zsinat a főiskola reformját megalkotta, és a régi osztályrendszer helyett a szakrendszert életbeléptette, akkor történt az első öntudatos lépés a publicus praeceptorok szaki irányban való képzésére. Ezeknek mostantól kezdve tárgyakat kellett választaniok, pedagogiát kellett tanulniok, melyet a paedagogarcha (első volt Kriza, azután igazgatósága után Brassai) adott elé s ennek a felügyelete és ellenőrzése alatt tanítottak. Ez volt a gimnáziumi publicus praeceptorok képzési útja, akik jobb esetben papoknak, rosszabb esetben tanítóknak rendeltettek ki. Kovácsi a filozófiai tanfolyam végzése után azonnal ilyen köztanító lett. Nehány évi működés után Berlinbe ment, ahol filozófiai és neveléstani előadásokat hallgatott. Tehát épen abban az időben végzett, amikor a paedagogarchatus gondolata a levegőben szállt s az elméket megihlette. És az a Brassai vezette be, aki épen ezekben az években mondotta a Vasárnapi Ujság hasábjain, hogy nem ismer szebb és magasztosabb hivatást, mint a népnevelői s ha egyedül rajta állana, ezt választaná.

Különbén a népnevelés iránti érdeklődés ebben a korban

országos volt. Az 1843/44. évi országgyűlés népnevelési törvényjavaslatot tárgyal, mely az egységes, önálló közoktatás nemzeti kialakulásának első, öntudatos lépése.

A népnevelés céljaira országos adót vet ki ugyan, de a felekezeteket is bevonja a közoktatás szervezetébe s közös népiskolákat is szervez. De a javaslatból nem lett törvény, mert a királyi personalis a közoktatásra nézve külön hangsúlyozta a király felségjogait. Ettől kezdve már az országgyűlés gravaminális politikája a népnevelésügyekkel is szaporodott. A kormány 1841 óta a tanítóképzést a protestánsok rendszerének utánzásával a liceumok és akadémiák mellett két éves kurzusok felállításával akarja megoldani.

Az ág. ev. Zay-Ugróci tanterve 1842-ben erősen hangoztatja a közoktatás egyöntetűségét, mely ellen egy félszázaddal előbb az autonomia nevében még erőlyesen tiltakoztak. Ez a tanterv falusi iskolákat szervez két osztállyal 2—2 évvel, tehát 4 évfolyammal és városiakat (polgári iskolákat) a két elemi osztályon felül egy felsőbb 2 éves osztállyal. Ugyanez évben jelenik meg a debreceni főiskola új rendje, amely 3 évfolyamu falusi *kis* iskolákat és egy negyedik évfolyammal is bíró *nagy* iskolákat szervez. A tanítás élőszóval történik könyvek nélkül. A tanítóképzést az ujonnan felállítandó *pedagógiai és filológiai szeminariumba* utalja, amely a gimnázium 6 osztálya fölé épülő 5 főiskolai évfolyam bármelyikében történhetik.

A közoktatás kérdése iránt való buzgó érdeklődésnek egyik jelensége az volt, hogy ezekben az években alakulnak első ízben tanári körök, melyek lelkesen tárgyalják a köznevelés kérdését: így Kolozsvárt, Sopronban, Pesten. Tavasi (Teichengräber) Lajos, a pesti ev. intézetek igazgatója, a nemzeti nevelésnek e fáradhatatlan agitátora nemcsak *Nevelési Emléklapokat* ad ki, hanem 1846-ban meghívja Magyarországra és Erdélyre összes magasabbfokú protestáns tanárait egy értekezletre. Ez volt „*az első prot. tanári köztanácskozmány*“ kifejezetten azzal a céllal, hogy egyengessék az összes hazai prot. tanintézetek közeledésének útját felekezeti különbség nélkül. A következő értekezlet 1847-ben Sopronban volt. Tőlünk Brassai vett részt, kit az értekezlet elnökévé is választott s ki latin hajtogatási tabelláját kiosztja a résztvevőknek és kijelenti, hogy ha valamelyik intézetnek megtetszenék, az oktatás érdekében lemond tulajdonjogáról és kinyomtatásába beleegyez. A következő évben, 1848-ban, a szabadságharc leglázásabb napjaiban Pesten már nemcsak a protestáns iskolák képviselői jöttek össze, hanem *egyetemes tanítógyűlést*

tartottak tekintet nélkül a felekezetekre és az iskolák fajaira. Ennek a gyűlésnek az utolsó napján, július 24-én terjeszti be Eötvös törvényjavaslatát az elemi népiskolák szervezéséről. Rövid, szabatos, jól átgondolt beszédben mutat rá azokra a nehézségekre, melyek a népesség nyelvi és vallási különféleségéből származnak. Az ellenzéknek a politikai zavarok miatti időszertütlenségéből eredő ellenvetéseire a miniszter rámutat a népoktatás fontosságára és halaszthatatlanságára. Nagy vita folyt a „közös“ és „felekezeti“ iskoláról. Eötvös elvileg a közös iskola híve, de gyakorlati okok miatt megalkuszik, mert felekezeti iskolák felállítását megtiltani „a legnagyobb ingerültséget szülné.“ Széchenyi, Deák szintén e szellemben szóáltak fel, habár utóbbi „tévedésnek“ tartja azt a határozatot, „hogy a status által felállítandó iskolák közösek legyenek.“ A főrendiház aug. 25-én Eötvös felszólalása ellenére a következő országgyűlésre halasztja az elemi iskolák rendezését. Még egy hónap sem telt el ezután s az első alkotmányos kormány szept. 12-én lemondott.

1868. évi 38. t. c. és egyházunk. A szabadságharc lezajlott. Némán és hangtalanul átszenvedtük az abszolutizmus sötét korát is. Végre azonban ránk derült az alkotmányos élet hajnala. Eötvös megint a közoktatásügy élére került s működését ott folytatta, ahol 1848-ban abba kellett hagynia. Megalkotta a felekezetieskedő és partikularisztikus közszellem zajongása és tiltakozása közben és ellenére az 1868 évi 38. törvénycikket a népoktatásról.

Ez a törvénycikk egészen új helyzet elé állította egyházunkat. A protestáns egyházak felzúdultak ellene. Nekünk is álláspontot kellett foglalnunk vele szemben. Az unitárius közvéleményt ez a súlyos kulturpolitikai kérdés két táborba osztotta. Egyik táborban voltak a konzervatívok, akik meg voltak elégedve a régi felekezeti iskola rendszerével s ha valami kívánságuk volt, legfeljebb annak utánjavítását, a feltűnőbb hiányok pótlását kívánták. A másikban a haladó szelleműek, akik a liberális haladás döntő kérdésének tekintették, a hazafias érzés dokumentálásának az állam melletti állásfoglalást. A konzervatívok szava, befolyása, állásfoglalása, habár irodalmilag nem nyer kifejezést sem lapjainkban, sem a közigazgatás aktáiban, mégis elég erős volt arra, hogy a kérdés döntőre vitelét halogassa és eltologassa. Krizának általánosan becsült és tisztelt nevére és nagy tekintélyére volt szükség, hogy végre színvallásra kerüljön a sor. De ő sem egyenesen és nyíltan áll elé, hanem Farkas György maroskőri nagytekintélyű esperes személyét tolja oda ütköző pontul. Farkas György maroskőri espe-

reshez — ki a közoktatás kérdéseire tiszta itélettel és gyakorlati bölcsességgel szól hozzá — írott levelében¹ dicséri a maroskőri papságot községi iskolák állítása ügyében való buzgólkodásáért, mert nincs más menekülési útja egyházunknak, mint amit ők elpróbáltak. Az eddigi merev bizalmatlankodással semmire sem mennek „a felekezeti slendriánnak oly heves pártolói.“ Ő sürgette, de mindeddig hiába, a határozást, mind csak a cunctatori eljárás mellett voltak. A kérdésnek most már el kell határozatni, és pedig a felmutatott irányban, különben a népnevelési országos törvényből nálunk semmi jó nem származik. És a püspök kéri az esperest, hogy felterjesztésükben ne említsék őt, mert máris idegességet tapasztal némelyek részéről azért, hogy — amint mondják — br. Eötvös kedvéért akarná a felekezet érdekeit kockáztatni. „Isten mentsen! akarnám biz' én a szűkkeblűséget kissé tágitni, bátrabbá tenni s képesekké az elméket a korszellem kikerülhetetlen világosságának elfogadására, amelyre népünknek elég nagy szüksége van nemcsak testileg, de lelkileg is. Azért hát a Tiszt. esperes úr legkisebbet se tartózkodjék az ügyet pártolni, mint olyan ember, aki iránt nem lehet gyanu, hogy az egyház ügyeinek hátrányát bármi indokból akarhatná. Én meg vagyok győződve, hogy az idő és következés előbb-utóbb igazolni fogja eljárását.“

Több szempontból fontos Krizának ez a levele. Bevilágít az egyház vezetőinek lelkébe, az akkori idők szellemébe. Mi volt az oka a késedelmezésnek és hallgatásnak? Falusi iskoláink gyenge épületeikkel, kevés, majdnem semmi felszereléssel, elmaradott oktató módszerrel, a régi „slendrián“ szerint végezték munkájukat, minden öntudatos vezetés és intenzív felügyelet és ellenőrzés nélkül. De egy előnyük volt: a mieink voltak merőben s a mi szellemünket terjesztették. Veteményes kertje volt egyházunknak, melyből hitelveink fenntartásának és terjesztésének palántái keltek ki. Egy 300 esztendő múlt minden édes és keserű emléke, minden szenvedése és kinja ahoz a régi, ütött-kopott, de hűséges iskolához tapadt. És most mondjunk le róla, mikor vallásunk már a másik honban is törvényesen el van ismerve? Legyünk hűtelenek ahoz az iskolához, amely annyi megbecsülhetetlen szolgálatot tett a múltban?

Nem, nagyon meg lehet érteni a konzervatívokat is.

És hogy ne lehetne megérteni a közszellem sodrával haladó-

¹ Jakab Elek, Kriza János unitárius püspök életirata. Ker. Magvető, 1878.

kat, akiket egy kiteljesedő alkotmányos állami élet nemzeti keretében a kultúra, a népműveltség emelésének és terjedésének eszménye hevit? Ezeknek élén áll a püspök, de csak Várady Károly és Kozma Ferenc képviselik irodalmilag is az ügyet. Kovács — amint látni fogjuk — egy kezdetben se hideg, se meleg állásfoglalás után élete vége felé mind jobban sodródik az államosítást sürgetők táborába. Nem csuda és nem lehet feltudni nekik e bizalmatlankodást. Egyházunk annyi sérelmet és jogtalanságot szenvedett a multban, hogy a merev visszatartás is érthető lett volna. A Ker. Magvető¹ névtelen cikkírója — valószínűen Ferencz József — fején találja a szeget, midőn Eötvös első rendeleteivel szemben megnyilatkozó bizalmatlanság okai között ránk nézve azt mondja: „a protestáns egyházak helyzete, mely szerint a vallási jogegyenlőség még mindeztideig nem nyújtván azt a biztosítékot, mit az autonomia, sokszor óvatosságra vannak utalva oly kérdéseknél is, melyek a teljes vallási jogegyenlőség mellett legkisebb gondot sem adnának.“

Ez az óvatosság vezette még a slendriánság vádját is vállaló cunctatorokat. Ma fájdalmasan látjuk, hogy az „idő és következés“ nem Krizát, hanem a késlekedőket igazolta. De korukban oly heves volt az ellenkező áramlat, hogy nem vállalták az irodalmi tárgyalás küzdelmeit. S így történt, hogy akik a betű unitárius nyilvánossága előtt a kérdéshez hozzászólanak, mindnyájan az állami vagy községi népoktatás mellett törnek lándzsát. Várady Károly megvesztegetően eszményi képét rajzolja meg az állami népoktatásnak a felekezeti iskolák szegényes, elhanyagolt és elmaradott külsejével, az eklézsiák szegénységével, a tanítóképzés rendszertelen és szakszerűtlen voltával szemben² s egyenesen kiséperné a faluból az olyan tanítót, aki csak annyit tanítana, mint a régi „mester“, amely nagy nevet nem érdemel meg egy „léhűtő kontár“. És Kozma Ferenc,³ ez a higgadt és tárgyilagos gondolkodású pedagógus, a községi és felekezeti iskola kérdésében folyó heves harcban azt a kérdést veti fel: lehet-e félni most, hogy az iskola keresztény államban egyszerre csak keresztény-ellenessé változzék át? Az iskolát most „saját magunktól félni?“ Kovácsit a kérdés nem izgatja: nem vitatja, hogy a nevelés jogilag az államot vagy egyházat illeti-e. Az általános

¹ Egyházi s iskolai törekvések hazánkban, 1868.

² Néptanítóink feladata szemben az új idők követelményeivel. Ker. Magvető, 1872.

³ A népiskola. Ker. Magvető, 1870.

műveltség és nyilvános szabadság, a szabad szónak és sajtónak jelen korában neki „tökéletesen mindegy, hogy az állam vagy egyház kezében van-e, csak legyen egység a vezetésben, amit a 38. t. c. által teremtett viszonyok között nem találunk.“¹

A közvéleménynek ilyen megnyilatkozásai közben születik az egyházi képviselő tanácsnak 1870—1874. sz. körrendelete² a hevesen vitatott kérdésben. Ez a rendelet leszögezi azokat az alapelveket, melyek megtartását követeli az egyházközségektől felekezeti iskolák községivé alakítása kérdésében. Figyeljük meg a rendeletnek az alapelveket óvatosan kifejező *nemleges* formáját: „*nem* ellenzi, *nem* akadályozza és *nem* gátolja a községi iskolák állítását, ha azok a törvény korlátai között történnek.“ Érti ezen azt, hogy az összes dologi és személyi költségeket és kiadásokat a község hordozza. Sőt kijelenti, „hogy *mihelyt* a községek saját vagyonukból a törvény kívánalmainak megfelelő jól rendezett községi iskolákat állítanak, több helyt *hajlandó lesz* felekezeti iskolánkat — melyet úgy is híveink csak túlfeszített áldozatkészséggel s a szükség által parancsolva tudtak eddig is fenntartani — megszüntetni. A fennebbiekből következik, hogy minden felekezeti iskolánkat, mint szükségest, *mindaddig fenntartjuk, míg a községek* magok a törvény kívánalmainak megfelelő iskolákat *nem állítanak*. Meglevő iskoláink emelésére minden lehető megtételni óhajtunk, de új iskolák állítását csak akkor engedélyezzük, ha a törvény kívánalmainak megfelelő anyagi alappal bírnak. De „*megfoghatatlannak és lehetetlennek*“ tartja, hogy az állam minden egyes eklézsiával külön egyezményre lépjen, még pedig úgy, hogy az eklézsia érdekét tartsa szem előtt. Pedig nekünk lemondani arról, ami az egyházé, a községnek adni azt, ami az eklézsiáé, *nem lehet és nem szabad s erre jogositva egyik eklézsia sincs*. Eklézsiáink *nincsenek abban a helyzetben*, hogy bár a legüdvösebb célra is a községek számára áldozatokat hozhassanak „s a tanács minden olyan törekvés ellen, mely eklézsiáinknak iskolateltkeit, iskolaházait, jövedelmeit és kepeit a községek számára bármely célból átadatni megkísértené, *határozottan tiltakozik, minden ily eljárást sérelmesnek, törvénytelennek és érvénytelennek nyilvánít*.“ Ebből az óvatos fogalmazásu rendeletből két dolog tűnik ki: egyik az, hogy az egyház a községi iskolának nem elvi

¹ A vallás és közoktatási miniszter jelentése a közoktatás állapotáról. Ker. Magvető, 1871.

² Ker. Magvető, 1870. 157—160 l.

ellensége; a másik: hogy félti az eklézsiáknak sok nélkülözéssel összekuporgatott s eddig megmentett vagyonát.

Fölvethető a kérdés, aminthogy az állami népoktatás heves sürgetői fel is vetették, hogy vajjon jogosult volt-e az egyházi vagyon oly féltő védelme? Erre csak azt mondhatjuk: az akkori vezetők lelkében még élénken élt az 1856—57. évek iskolamentési élménye: az egyetemes egyházi rovatálnak nemcsak az emléke, hanem a terhe is nyomta a lelkeket még mindig. Sőt 1876-ban, tehát 20 évvel a megajánlás után még azt kénytelen jelenteni a vezetőség a főtanácsnak, hogy akadt olyan, aki kötelezvényének jogérvényességét s így fizetési kötelezettségét is tagadta azt állítván, hogy kötelezése csak pro forma történt az akkori kormánnyal szemben; olyan is, ki kötelezvénye visszaadását kérte, mert az esperesi bizottság annak idején úgy nyilatkozott, hogy a kötelezettség a Bach-kormány bukásával megszűnik. Sőt olyan is akadt, — nil novi sub luna! — aki azt mondta, hogy e határozatot csak egy néhány Kolozsvárt lakó tanácsos hozta, kik gazdagok, mindennel jól el vannak látva.¹

Volt azonban ennek a kérdésnek egy olyan vonatkozása, amely a vezetők lelkében nem foglalta el a jelentőségéhez mért centrális helyet s ez: *nemzetiségi oldala*. A nemzetiségi kérdés látvája fölött nyugodt öntudattal és gondtalanul álltak vezetőink, mintha ez a probléma nem is léteznék. S nem vették észre, hogy amíg a mi felekezeti iskoláink száma évről-évre apad — ugyanez volt a helyzet a reformátusoknál is —, addig a szászok és románok iskoláinak száma nemcsak nem apad, hanem gyarapodik. Kovácsi az egyházi képviselő tanács évi jelentésében azzal nyugtatja meg a lelkeket — hogy ne mondjam: áltatja magát —, hogy iskoláink száma tulajdonképpen nem apad, hanem csak átváltozik községivé s 1883 óta — egy új áramlat következtében — államivá. Sőt Daniel főgondnok az 1883 évi főtanácsot megnyitó beszédjében kifejti azt a véleményét, hogy ragaszkodik ugyan az autonómiához, de a felekezetek féltékenységében nem osztozik. Az állami felügyelet és ellenőrzés jogát, „mely nemzetiségi szempontból indokolt volt“, helyes volt körvonalozni, hogy megszűnjenek a kormány és egyházak közötti surlódások. És: „*ha elemi iskoláink száma apad, az nevelésügyünknek csak előnyére válik, jobb berendezés, több tanító alkalmazása*

¹ Az Egyházi Képviselő Tanács jelentése a Zsinati főtanácsához. Ker. Magvető, 1876. 316 l.

által". Ime ilyen messzire ment egyesek lelkében a gondolat egyoldalú kialakítása. De az senki lelkében nem ötlött fel, hogy ez az irány valaha magyarságunk érdekei ellen fordulhat. Nem vádemelés ez, hanem ténymegállapítás azzal a megjegyzéssel, hogy a szász és román tanítá nyelvével iskolák számának gyarapodása mindenestre olyan jelenség volt, amely meggondolkozathatta volna vezetőinket. Aniként az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek az állammal kötött szerződéses viszonya tárgyalása alkalmával épen a mi sorainkból Kozma Ferenc adott hangot egy sötét gondolatnak, mely azóta fájdmunkra megvalósult.

Különben az egyházi képviselő tanács lelkében élt egy ki nem mondott félelem, élnie kellett, mert dacára az 1870-ben leszögeztet alapelveknek, álláspontja az évek folyamán némi ingadozást és bizonytalanságot mutat. Kezdetbeli álláspontjának lényege az, hogy nem ellenzi, nem áll útjába a megindult áramlatnak. Öt év múlva mintha valami igazolásnak és mentegetőzésnek szükségét érezné, azt jelenti a főtanácsnak, hogy iskoláink községivé tétele érdekében „a maga részéről sehohsem kezdeményezett”. 1876-ban az új püspök jól átgondolt és szervesen felépített programjában „egyházunk saját szerű intézményeit félti, még pedig saját magunk közönyétől”. Kétségtelen, hogy itt régi felekezeti iskoláinkra gondol, melyek lepasztását és átváltoztatását az idők szelleme kikezdetta. Ez annál bizonyosabb, mert két évvel később a képviselő tanács a főtanácsnak azt jelenti: „*őszintén megvallva az E. K. Tanács nem örömmel veszi felekezeti iskoláinknak községiékké vagy államiakká való változtatását*”. 6 év múlva pedig, 1884-ben a püspöki jelentés fájdmalasan mondja: „az iskolamesterség inkább csak cím... tisztük alig terjed ki egyébre az énekvezérségnél”. Ez időben 38 iskolánk már átváltozott községivé, 7 megszűnt. Ez után olvassuk ezt a szomorúan jellemző kijelentést: „*Mindenestre oly tünemény iskoláinknak s ennél fogva népnevelésünknek és mesteri állomásainknak az átváltozása, hogy azzal rövid időn tüzetesen kell foglalkoznunk*”.

Tehát a törvény alkotása után 14 év múlva, az új püspök kormányzásának 8. évében ébred tudatára a tanács a való helyzet sivárságának, mikor látja, hogy az iskolák rendre kerülnek ki hatósága alól, látja, hogy a vallási közöny és egyháziatlanság terjed, az áldozó készség csatornái dugulnak el, iskoláink száma felére apadt s csak ekkor eszmél rá arra a feledatára, hogy e kérdéssel tüzetesen kell foglalkoznia. Az új püspök új felfogást hozott a dolgok

intézésébe, de nem elég erélyt arra, hogy a megindított áramlatot feltartóztathatta, vagy más irányba terelhetette volna. Aztán pénzügyi és gazdasági kérdések is igen lefoglalták a lelkeket, hogy sem az iskolával való tüzetes foglalkozásra idejük maradt volna. Mert azt alig nevezhetjük annak, hogy a népoktatási vallástanítási terv újradolgozását kimondják és elrendelik. Tervszerű és céltudatos iskolapolitikának némi nyoma — de csak a múlttal szemben —, hogy iskolák átváltoztatása ügyében 1878-ban szerződés kötését és annak előleges felküldését rendelik el. Ez mindenestre az új püspök hatása, ami annál szembeötlőbb, mert 1870-ben a tanács még „megfoghatatlannak és lehetetlennek“ mondotta, hogy az állam minden eklézsiával szerződést kössön iskolájára nézve.

De e kérdés tüzetes kifejtése önálló tanulmány feladata volna, melyre más alkalommal talán visszatérünk. Mostani feladatunk csak az, hogy történelmi környezet-rajzot adjunk ahhoz a munkához, melyet Kovácsi előbb mint tanügyi, 1876-tól fogva haláláig mint közigazgatási jegyző kifejtett. Utóbbi megbízatása sokkal fontosabb, mert a tanügyi jegyző csak az iskolai élet sablonos napi közigazgatását és rendtartását intézte. Minden lényegesebb iskolapolitikai elvi kérdés — lucus a non lucendo — a közigazgatási jegyző hatáskörébe tartozott s így Kovácsira hárult a feladat, hogy a tanügypolitika elvi kérdéseiben álláspontot foglaljon el, vagy a tanács álláspontjának tolmácsa, megörökítője legyen.

Kovácsi álláspontja a népiskolai törvény s az államosítás kérdésében. Külön megvilágítást érdemel Kovácsi álláspontja az iskolaügyi államosítása kérdésében.

E tekintetben első nyilatkozatát 1871-ben olvassuk, midőn Eötvös 1870. évi utolsó jelentését ismerteti.¹ Eötvös a népoktatás haladásának sok akadályát sorolja fel. Kovácsi a legnagyobb akadálnak azt tartja, „hogy a törvény a különböző érdekek, előítéletek és féltékenykedések kimélése miatt nem lehetvén eléggé radikális, határozatlan, laza állapotba és viszonyok közé hozta magát az ügyet“. Nem vitatja, hogy a nevelés jogilag az államot vagy egyházat illeti-e. Az általános műveltség és nyilvános szabadság, a szabad szónak és sajtónak jelen korában neki „*tökéletesen mindegy, hogy az állam vagy egyház kezében van-e*, csak legyen egység a vezetésben, amit a 38. t. c. által teremtett viszonyok között nem találunk“.

¹ Keresztény Magvető, 1871.

A kérdésben tehát nem foglal el határozott álláspontot, hanem megkerüli. Felekezeti tanári állása akadályozza, hogy nyíltan kimondja azt, amit szíve érez. Ez pedig az államosítás. Kitűnik ez minden sorából, amit e kérdésben leírt, amint a következőkben látni fogjuk.

A törvényteremtette viszonyok lazaságát és határozatlanságát abban látja, hogy a népnevelés ügye még ma is — 1871-ben írja ezt — úgyszólván kizárólag a felekezetek kezében van. A tanfelügyeletnek nincs más szerepe és hivatása, minthogy az egyházakat munkálkodásukban ellenőrizze. Szellemileg semmiben, anyagilag csekély mértékben segíti őket. Tehetetlen szerv, nincs kényszerítő hatalma. A közigazgatási közegek felmentve érezték magukat a törvény után eddigi teendőik alól. Így történt, hogy a népnevelés ügye jelenleg „egy közös birtok, melyet nem épen előnyére igen sokan gondoznak“. S bár a felekezeti ellenszenvet és féltékenységet nem tartja. jogosultnak és igazoltnak s örömmel fogad minden lépést, „mely a felekezeti eszmék megtörésére“ s a választó falak lerontására irányul, mégis hálás az egyházak iránt, hogy a törvény által teremtett „félszeg állapotban“ a népnevelés ügyét nem dobták el maguktól, mert ha kiadták volna kezükből, „népünk nevelésének ügye egészen megszűnt volna“. S bár „helyteleníti az egyházak jajveszékelését“, még sem bírja átlátni a jelentés ama tétele igazságát, hogy „az állam az egyházak segítségére sietett a népnevelési törvény által“. Mert az egyházak minden segedelem nélkül hagyattak, sőt minthogy Erdélyben nem voltak községi és állami iskolák, „a kormány közegei, hogy munkakörük legyen, a felekezetek jobb karban levő népiskolái községi iskolákká leendő nyilatkoztatásában fáradoztak“.

Ime ugyanazon cikk eleje és vége között — ingadozás a fel fogásban. Az elején még tökéletesen mindegy neki, kinek a kezében van a népnevelés ügye, a végén már megállapítja, hogy a baj az, hogy igen sokan gondozzák. Három évvel később¹ azt mondja: a szükséges észszerű felügyelet hiányának oka az, hogy a népnevelés tényleg nem az állam, hanem az egyházak kezében van. „Ez okon részint a joghoz való ragaszkodás, nagyobbára pedig az eléggé nem kárhoztatható felekezetiesség és felekezeti féltékenység miatt, a köznevelés nem csekély kárára, az állam és a különböző egyházak mondhatni ellenségekként állnak egymással szemben“. S mikor fejtegetésében odaér, hogy közvetlen felügyelőknek legilleté-

¹ Közvetlen felügyelet. Néptanítók Lapja, 1874., 271. l.

kesebbek volnának a papok, ezt nem vitatja tovább, mert cikke a Néptanítók Lapjában elsősorban a tanítóknak szól s előttük ez az eszme nem rokonszenves, „nem időszerű“.

Pár évvel később, 1882-ben, az 1879/80. és 80/81. évi miniszteri jelentés¹ 10 évre visszamenőleg nagyon tanulságos visszapillantást vet a népoktatás állapotára. Egynéhány adatát ideírjuk: 1869-ben állami iskola egy sem volt, most van 266; községi *több* 1190-nel, mint 1869-ben, róm. katolikus *több* 194-gyel, *gör. kat. és gör. keleti több* 365-tel, *ág. ev. több* 46-tal; *ref. kevesebb* 128-cal, *unitárius kevesebb* 35-tel. Az abszolutizmus szorongatásai közben volt 108 iskolánk, tehát minden egyházközségben, 1869-ben 100², tíz év múlva már csak 65. A miniszteri jelentés azt mondja, hogy az ország keleti részében a felekezetek oly helységekben, amelyekben állami vagy községi iskola állítottott, felekezeti iskoláikat megszüntették. Kovácsi helyeslően állapítja meg, hogy a magyar felekezetek „készséggel csatlakoztak a törvény által teremtett viszonyokhoz“ és sajnálja „a partikulárizmus és nemzeti féltékenység sugalta nemzetiségi iskolák gyarapodását. Három évvel később³, az 1882/3. és 83/84. évi miniszteri jelentést ismertetvén, megjegyzi, hogy 15 év alatt, a népiskolai törvény alkotása óta, *az akkor létezett 100 iskolából 45 szűnt meg felekezeti jellegű lenni.* Ennek oka az, hogy az egyház a népnevelés emeléseért nemcsak beleegyezett, hanem oda-kívánt hatni, hogy községi vagy állami iskolák létesülhessenek: *apadás helyett tehát valósággal csatlakozás történt.* Az állam eddig a belga-rendszert követte s felekezeti iskolákat állami segéllyel községivé változtatott. Most a centralizáció érdekében új áramlat indult: állami iskolák állítása, amit igazságtalanságnak tart, mert az ilyen községek lakói az 5⁰/₀-os iskolai adón kívül fel vannak mentve minden iskolatartás terhe alól. A felekezeti iskolák tartói pedig a teher mellett még adójukkal is hozzájárulnak az állami iskola terhéhez.

Négy évvel később a miniszter 1886/87. évi jelentésének ismertetésében⁴ ezt olvassuk: „Tiszteljük a felekezetek autonóm hatáskörét, de emellett el kell ismernünk a kormánynak azt a jogát, sőt kötelességét, hogy tudja, mi történik az országban“. Hogy a magyar tanításhoz vezető iskolák száma szaporodott, annak örvend, *de nem*

¹ Keresztény Magvető, 1882.

² Honnan és miért ez az apadás, nem tudom.

³ Keresztény Magvető, 1885.

⁴ A vallás- és közokt. miniszter 1886/7. évi jelentése. Család és Iskola, 1889., 57., 65., 77., 85. l.

nemzetiségi, hanem humánus szempontból, mert a polgárok érdeke követeli, hogy az ország nyelvét tudják. Nem botránkozik meg azon, hogy még 5145 nem magyarjékú iskola van. De a *vegyes tanításnyelvű*, vagy amint ő mondja: *vegyesajkú* iskolát abnormisnak tartja, mert *minden vegyesajkú iskola rossz iskola, „szükségképen olyan-nak kell lennie“*. Az 1879. évi törvény, mely rendeli, hogy minden népiskolában taníttassék a magyar nyelv, „épen oly lehetetlen, mint felesleges“. Bizonyosság erre az, hogy életbeléptetése után 10 évvel, az érdekelt 5445 iskola közül 4577, vagy épen nem, vagy eredmény nélkül hajtotta végre. „A nem magyarjékú néptanítók számára rendezett tanfolyamok költséges kísérletek.“ „Nagyon csekély értékű tényezőnek“ tekinti azt, hogy a másnyelvű milyen nyelven tanul, vagy imádkozik, vagy igazítja ügyeit.

Az 1887/88. évi jelentésből azt látja¹, hogy az iskolák 93°/_o-a még a felekezetek kezében van. Nem örvend e tények. „*Részemről nem dicsekvésből, de méltánylattal említem fel unitárius hitrokonaim azon tendenciáját, hogy felekezeti iskoláikkal készséggel csatlakoztak a községhez s ahol állami iskola állítatott, községi iskolájukat beszüntetvén, tanköteles növendékeiket az állami iskolába utasították s 108 felekezeti iskolájukból ma már csak 45 lévén, legalább lépést tettek a népoktatás saecularizálására“*.

Csak bámulni tud azon, hogy akkor, mikor az állam kellő számu, jó képezdét tart, felekezetességi és nemzetiségi viszketegből képezdétet tartanak s az állam még tetemesen segedelmezi a különc-ködésükben.² Egy év mulva³ ismétli e felfogását s hozzáteszi: fenn-tartásuk teljesen indokolatlan, nem felelnek meg a követeléseknek, amint tapasztalatból jól tudjuk. Sajnálattal látja s elfogultságnak tartja, hogy felekezetek is tartanak fenn tanárképezdétet, papnöveldéikkel kapcsolatban. A miniszter 1886/7-ben panaszolja, hogy a felekezeti tanítóképzők 3, sőt némely helyt 2 évfolyamuak, mire Kovácsi felteszi a kérdést: vajjon szükséges és indokolt-e a képezdei tanfolyam 4 évre való terjesztése? Ő megmaradt volna a 3 éves tanfolyammal. *De elvileg nem tartja indokoltnak a felekezeti képzők létezését*. Már verseny is van az állami és felekezeti képzők között az ügy hátrányára, az állami képzők előnyére. „*A felekezeti képzőknek mulhatatlanul fogyatékosoknak kell lenni.*“⁴ A következő évben

¹ Család és Iskola, 1890, 97., 109., 118. l.

² Keresztény Magvető, 1884.

³ Keresztény Magvető, 1885.

⁴ Család és Iskola, 1889. 57, 65, 77, 85 l.

örvend, hogy a miniszter kezd erélyes lenni a felekezeti képzőkkel szemben, melyeknek két hibáját látja. Egyik az, hogy nincsenek gyakorló iskoláik. A másik, hogy nem önálló, ami azt teszi, hogy a papnevelő intézet vagy gimnázium némely osztályaira ráfognak, hogy képezzék.¹ 1891-ben ilyenek fenntartását anomaliának mondja, mely az embereket gyűlölködő, elfogult csoportokra, felekezetekre osztja. „Egy országban egy politikai nemzet és egy politikai nyelv lehet, de társadalmi nemzet és nyelv bármennyi. *Ezért veszélyesek a felekezeti képezzék.*” Gyakorló iskola nélkül semmit sem érnek. Nem nevelnek valódi tanítókat. Kevés készüllettel, fogyatékos tudással bocsátják el őket. „Különködés és vergődés“ ez, mely csak akkor volna indokolt, ha nem volnának állami képzők.² „*Felekezeti jogakadémiának*“ nincs „*létoka*“. A felekezetek okosan tennék, ha a költséget hasznosabb nevelési célra fordítanák.³ *Felekezeti kereskedelmi iskola léte „indokolatlan.*“⁴ Nálunk a jogi tanszék felállítását is úgy itéli meg, hogy többen „elvitathatatlanul jó szándékkal, de korlátolt felfogással és elfogultsággal“ buzgólkodtak azon, mert az legalább is felesleges volt.⁵

Ime látjuk: Kovácsi az oktatásügy államosítása kérdésében nem egészen őszinte. Kezdetben mindegy neki, hogy az oktatás kinek a kezében van, az államéban vagy a felekezetében, de később anélkül, hogy elvi álláspontra helyezkedne, minden kétséget kizáróan nyilatkoznék, elsodródik eredeti álláspontjától mind közelebb az államosítás gondolata felé. Az egyház az 1848 évi 20 t. c. meghozatala utáni lelkes hangulatában és örömeiben olyan kijelentéseket tesz a nevelésügy kérdésében, melyeket néhány hónappal későbben kiküldötteinek adott utasítás szavaiban kénytelen elburkolni és elhalványítani, sőt visszaszívni. Kovácsi felfogása az ellenkező útát tette meg: kezdetben óvatos, mérsékelt, a túlzó nacionalista eszmeáramatot nem helyesli, éles és megfontolt, higgadt szavai vannak a magyar nyelv tanításának erőltetése ellen. De élete vége felé, a 80-as években a nemzeti gondolat mindjobban úrrá lesz lelkén s felfogása kezd mindjobban az államosítás irányába tolni. Lelkét kezdik politikai szempontok és gondolatok irányítani. Aki az 1879 évi törvényt lehetetlennek mondotta, a vegyes ajku iskolát abnor-

¹ Család és Iskola, 1890. 97, 109, 118 l.

² Család és Iskola, 1891. 153, 165.

³ Keresztény Magvető, 1884.

⁴ U. o. 1885.

⁵ Mikó Lőrinc életrajza. U. o. 1871.

mitásnak, a tanulás, imádkozás nyelvét csekély értékű tényezőnek, az két év múlva már arról beszél, hogy csak egy politikai nemzet és egy politikai nyelv lehetséges.

Valláserkölcsi nevelés a népiskolában. Kovácsi állandó éber figyelemmel kíséri a közoktatás terén felvetődő kérdéseket s alapos és erős meggyőződésen épülő nézeteivel és bírálataival vezető egyénisége lesz az egységes magyar közoktatás kifejlődésének.

Még a népoktatási törvény hozatala előtt népnevelésünk egyik „tévedését“ abban látja, hogy a népiskolának igen magas célt tűzünk ki s igen sok, oda nem illő tárgyat viszünk be a tantervbe. „Nevetséges“ az a mozgalom, hogy az anyanyelv grammatikáját akarják ott tanítani. „Jobb keveset jól megtanítani, mint sokféléből valamit zavarosan“, mondja Brassai szellemében. S ha obscurantizmussal vádolják is, kimondja, hogy „a vallásos és erkölcsös nevelésen és oktatáson kívül az olvasás és íráson, a honismén s a gyakorlati, különösen fejbeli számításon kívül több nem lehet“ a népiskola tárgya.¹ Pár év múlva Eötvös utolsó évi jelentését szemelgetve megismétli felfogását: „hüen és tántoríthatatlanul“ áll ama nézete mellett, hogy népiskoláinkban inkább keveset, de jól és értelmesen tanítsunk.²

Mikor Eötvös népoktatási törvényén dolgozik, ugyanakkor Kovácsi történelmi visszapillantást vetve megalkotja a felfogása szerinti iskolát. Az 1839 évi főtanács *hibásan szervezte a népiskolát*, — mondja Kovácsi³ — mert a népiskolákat és a gimnáziumot megelőző iskolákat *azonos természetűeknek* tekintvén, *egy tantervet* adott nekik. Mi hozzátehetjük: a főtanács csak annyiban hibázta el a dolgot, hogy még mindig a II. Ratio gondolkörében élt, amely nem ismerte még fel a népnevelés sajátos feladatát s az alsóbb iskola tantervét a gimnázium célja szerint idomítva állította össze. A valódi népiskola gondolatát a 40-es évek szülték, de még a 48-as törvényhozásnak sem volt ideje törvénykönyvbe iktatni. Erre csak a kiegyezés utáni alkotmányos élet keríthetett sort. Kovácsi már tisztán láthatta, hogy *merőben különböző a népiskola és a gimnáziumokra előkészítő iskolának nemcsak a feladata, hanem a tanítás módjai, ideje, eszközei is*. És ha azonos szervezetet adunk, az „szükségképen mindkétféle intézetnek kárára és hátrányára lesz.“

¹ Tévedésünk a népnevelés ügyében. Ker. Magvető, 1867.

² A vallás és közokt. miniszter jelentése a közoktatás állapotáról. Ker. Magvető, 1871.

³ Népiskoláinkról. Ker. Magvető, 1868.

Ő a népiskolának egészen más szervezetet adna. A népiskola önálló, bevégzett teljes nevelő- és tanintézet. Célja: az erkölcsiséget szilárdítani, hogy az iskola moralitása a falu moralitásának ellenőre, istájpja legyen. Eszköze: a vallás. És ezért a népiskolának határozottan vallásos irányúnak kell lenni. Mert fájdalommal látja, hogy az értelmi fejlettséggel nem mindig jár együtt a jóság és nemesség. Pedig tudja, hogy a római népet a *pietas*, a *vallásos hit* tette nagygyá. Ehez az alapgondolatához egész életén át belső meggyőződéssel ragaszkodik. Örömmel látja a népiskola derekas működése következtében az ismeretek terjedését. De az erkölcsi élet sok szomorú jelensége előtt nem huny szemet. Nem találja „a vallás- és erkölcsi életnek azt az egyszerű bensőbb nyilvánulását, azt a keresetlen, egyszerű egyenességet, a közügyekben a hittel párosult önzetlen, csendes munkálkodást, az elvekhez és meggyőződéshez való kitartó ragaszkodást és a cselekvésnek ezek alá való szigorú rendelését.“ Mindezeknek okát abban látja, hogy „köznevelésünknek nem alapja a vallásos oktatás.¹ Két évvel később, életének utolsó évében is arról panaszol, hogy a nem felekezeti népiskolákban „a vallás- és erkölcsoktatás egészen mellőztetik.“²

Alljunk meg ennél a gondolatnál egy percre. Kovácsi nem élte át a világháborút, a nyomában járó forradalmakat s nem voltak szivettépő élményei a háboru utáni közélet erkölcsi leromlásáról. S mégis teljes joggal vélt panaszkodhatni az erkölcsi közszellem hiányáról, melynek okát abban látja, hogy az állami népoktatásnak nem középponti tárgya a vallás-erkölcsi oktatás. Nem kutatom most azt, hogy ellenmondást látunk-e felfogása és ama másik között, hogy neki mindegy: az egyházak vagy az állam kezében van-e a népoktatás. De rá akarok mutatni arra, hogy nekünk ma, a nagy háboru után, százszor több okunk van panasolni az erkölcsi közszellem sülyedéséről s ezt a szomorú jelenséget sok egyéb mellett a felekezeti iskola háttérbe szorulásának is tulajdonítani. Mikor az imperium változás után Románia az oktatásügyet egységesíteni s Erdély régi felekezeti iskoláit is államosítani akarta, a görög keleti, de főkép a görög katolikus egyház vezető férfiai ebben a felfogásban küzdöttek régi iskoláik fenntartása mellett. És a kisebbségek ebben a meggyőződésben védelmezték iskoláikat. Hogy álláspontjukat

¹ A tanítás és nevelés új jellege. Felolvasás a Dávid Ferencz Egyesületben. Unitárius Közlöny, 1889.

² A vallásos és erkölcsi élet előmozdításának eszközei. Felolvasás a Dávid Ferencz Egyesület torockói közgyűlésén. Unif. Közlöny, 1891.

nem tudták érvényesíteni, az nem az érvek gyengeségét mutatja, hanem az állami akarat hatalmát.

Nagyon figyelemreméltó az, ahogyan Kovácsi ezt a vallásos oktatást elképzei. Figyelemreméltó, mert Erdély multjának sajátos vallásos közszelleméből nő ki. Erdélyben a vallások egyenjogúsága és a lelkiismereti szabadság törvényekkel biztosítva levén, „a vallási türelem a közszellem egyik jellemvonása lett“, mert vallásos jellegű volt a köznevelés is. Az 1868 évi törvény alapján megindult vallásos nevelés eltávolodott ettől az iránytól. *A racionalizmus tanításával szemben hirdeti, hogy kétféle igazság van: egyik az, melyet a józan ész felfog, másik meg az, „melyet csak az isteni kijelentésben nyújtott hittel tudunk felfogni, megérteni.“* És a morál elvei „csak a kijelentés által nyújtott vallásos hitben kapják meg valódi magyarázatukat, szentesítésüket.“

Miben tért el a népnevelés a vallásos iránytól? Abban, hogy *nem igazi vallást, hanem dogmákat és hitcikkelyeket tanít*, melyek csak múló jelenségek s az emberiség műveltségi foka és felfogása szerint egyre változnak, míg a keresztény vallás alaptételei: Isten létele, gondviselése, jósága, az embernek Istenhez való viszonya, lelkünk halhatatlansága, Jézus tanításai s az aszerint való keresztény jámbor élet stb. örök igazságok, mindig fennállanak. *A mai vallásos nevelés legfeljebb csak felekezeli. A mi társadalmunk nem vallásos, hanem felekezetes — vallásos hit nélkül. Csodáknak idő előtt való tanítása csak hit nélkül való rituálizmusra vezet.* Vallást kell tanítani, miként Hollandiában, vagy az Egyesült Államokban, nem dogmákat.

Ennek az elfogulatlanul szabadelvű vallásos felfogásnak abban a szellemtörténeti eszmeáramlatban van a forrása, mely a 17 és 18. században Angliából és Hollandiából indulva elárasztotta Európa nyugatát s hozzánk a 18. század végén II. József abszolutisztikus uralkodása után jutott el, de intézményesen csak a 48-i törvényhozás szabadelvű törvénycikkeiben jut kifejezésre. Ez a mozgalom a *felvilágosodás*. A közoktatás terén Németországban a 48-i forradalmak politikai zavarai között sajátságos formák között nyilvánult. A század elején Pestalozzi, a végén Herbart pedagógiai gondolatrendszere uralta a lelkeket. A század közepe olyan korszak, melyben a pedagógiai szellemet reakciós politikai és egyházi áramlatok zavarják. A porosz állam fellendülése után azonnal jelentkeztek e reakciós hullámok, először a politika, azután az oktatás terén. Pestalozzi szelleme háttérbe szorul s hangsúlyozni kezdik az egyházi dogmai

oktatást. A politikai reakció a közélet minden baját az iskolának tulajdonítja. Azt mondták, hogy alássa a felsőség iránti engedelmességet, lerombolja az egyház tiszteletét, a vallásosság alapjait. Ezért a kormányok az egyházi hatóságokkal egyetértve a népnevelést vissza akarták terelni a régi mederbe s a tanítóképzést a régi egyházi korlátok közé szorítani. Az 50-es években három reakciós szellemű szabályzatot adtak ki.

Természetes volt, hogy ez a törekvés a tanítóóság lelkében heves ellenállást váltott ki. Követelték, hogy az iskola legyen tisztán állami intézmény, szabaduljon fel a papi felügyelet alól. Heves harc kezdődött, amely egészen a 60-as évekig tart. A tanítóóság élén Diesterweg áll, a berlini városi tanítóképzőnek 1832—47-ig igazgatója. Meggyőződése, hogy az iskola áldás az országra s a tanító a népre nézve az, ami a nap a világegyetemben. Pestalozzi törekvéseit folytatja, de a liberálizmus álláspontjáról s az uralkodó állami pedagógiával egyenes ellentétben. Ezért összeütközésbe jő hatóságával s távoznia kell állásáról. Az ütközés legélesebb pontja az volt, hogy követelte az iskolák és tanítók megszabadítását a papok felügyeletétől s a vallásos oktatás reformját. *Felekezetenkívüli, bibliai keresztény vallásoktatást* követelt az iskolában. A dogmai oktatás szerinte nem az iskola, hanem az egyház dolga. A keresztény vallás a legfenségesebb és legtökéletesebb vallás, de nem egy és azonos a felekezetektől hirdetett egyházi tanokkal.

Mikor ez eleven tollal és szenvedélyes lélekkel vitatott fejtegetéseket olvassuk, mintha Lessinget hallanók. Lessing is azt mondja, hogy „a dogmák koruk vallásos világnézetének kifejezése“ és mint minden emberi nézet és vélemény, a történelmi fejlődés törvénye alatt állanak. Lessing is azt hirdeti, hogy a természetes vallás — vagy saját kifejezése szerint — a humanitas vallásának célja az emberiség nevelése; ez a Krisztus vallása, de nem azonos az egyházak keresztény vallásával. Ezért kiált fel Diesterweg újra és újra: Lessing für immer! S ezért mondja őt és Schleiermachert „isteni emberek“-nek.

Diesterweget tehát a 18. század politikai és vallási liberálizmusa vezeti oktatásügyi kívánalmaihoz. Ezért kívánja, hogy az állam, „a nemzet formája“ szervezze az iskolaügyet s nem a község és nem az egyház. Csak a régi iskola volt „egyházi iskola“, amint a reformáció után megszületett. Az új nem „leánya az egyháznak“, miként „a protestantizmus sem fia a pápaságnak“. Most az iskola „valami denevérszemű állapot az állam és egyház között, mint a

denevér az emlősök és madár között“. A vallásoktatást sem szabad felekezetivé tenni, hanem felekezetnélkülinek, általános vallásosnak, „az észen, természetén és valláson alapulónak“ kell lennie. A káté „fakönyv“. Lehet, hogy a 16. században nem volt az, ma az. Ezért az iskolából ki kell dobni.¹

Mikor Kovácsi a berlini egyetem filologiai és neveléstani előadásait hallgatta, akkor dult leghevesebben a harc a városi hatóság és Diesterweg meg hívei között. Ez a küzdelem a hivatalos útról a hirlapok és folyóiratok hasábjaira, később a parlament politikai foruma elé terelődött. Az ifjuság, közöttük Kovácsi, szomjas lélekkel figyelte a küzdelem fázisait s boldogan telítette lelkét a vitatott eszmék erejével. S így történt, hogy Kovácsi a vallásoktatás kérdésében Diesterweg közvetítése útján Lessing és Schleiermacker „természetes vallásának“ híve lett. Késői bajnoka a felvilágosodás vallási felfogásának, melyről sokan kicsinyléssel nyilatkoztak, de amelyről megállapíthatjuk, hogy még ma is sokkal több híve van, mint amennyi tudatosan annak vallja magát.

És ez az oka annak is, hogy az állami vagy felekezeti iskola kérdésében elvi álláspontja háttérbe szorításával vagy legalább elhalványításával — amit felekezeti tanári állása magyaráz — nem vallott szint, hanem elsiklott a kérdés felett azzal, hogy mindegy neki, kié az iskola, az államé vagy az egyházé, csak legyen az az iskola jó és terjessze a nép között a vallásos szellemű kulturát.

Kovácsi vallásos világnézetének megértése végett messzire vissza kellett mennünk. Egyébiránt meg kell jegyeznünk, hogy vallásos világnézetének alap gondolatait már magyar unitáriusoknál is megtaláljuk: a vallás kettős forrására és a felekezetességre vonatkozót. Kovácsi felfogása a józan ész és a kijelentést tartja a vallás kettős forrásának. Ez a felfogás különbözően színeződik unitárius gondolkodóknál. *Molnos Dávid* 1816-ban azt hirdeti:² „Nagyon derék vezér ugyan a kijelentés, de az az élet minden környülállásaira ki nem terjedhet . . . Azért az élet szövevényein keresztül *egyetlenegy mindenkori vezérünk a józan gondolkodás*“. Az embert elméleti tökéletesedésében akár tudatlanságból, akár intereséből akadályozni, a legnagyobb alacsonyág, a kimondhatatlanságig való utálatosság, „melyhez nincsen hasonló felség megsértése“ — mondja

¹ Rein: Pädagogik in systematischer Darstellung. Langensalza, 1910—12. és Barth: Geschichte der Erziehung, 1920.

² Halotti beszéd P. Horváth Miklós felett.

1807 évi ádamosi Zsinati papszentelő beszédében. Tehát a józan ész a hit és vallás egyedüli zsinormértéke, melynek jogait korlátozni akarni — egyenlő a felségsértéssel. Ugyanigy vélekedik *Kör-möczi*: Esmérő tehetségekkel birni és azokat nem használni — magában ellenkező dolog. S ha az okosság abban maga ellen szól, önnön maga gyilkosává léssen¹.

Itt a józan ész korlátlan erejében való hit emeli a lelkeket, pedig ismeretek már Kant ismeretelméleti megállapításai s azok a tételek, melyek az ismeret határaitól és korlátairól szólnak. A józan ész később elveszti már ezt a kizárólagos és egyedüli mindenhatóságát. Székely Mózesnél már, aki Jenában Friest hallgatta, az ész mellett a „sejdités“ is jogaihoz jut s felcsillan az a megismerés, hogy vannak vallási igazságok, melyek a józan észre megközelíthetetlenek. Ő a hitet nem a tudással szembe, hanem *melléje és felébe* helyezi. De hozzáteszi: a hitnél is az ész, nem pedig a kedély munkás nagyobbára; „honnan következik, hogy csak a kedélyben alapuló hit tudás nélkül a legjózanabb sohasem lehet².“ Rationaliz-musa azonban mégis kiütözik.

Ez a felfogás már Hegel hatását érezteti. 1833-ban az ürmösi Zsinaton tartott papszentelő beszédjében összefoglalván a keresztény hit lényeges alapelveit, nagy szabadelvűséggel állapítja meg, hogy egyetlen felekezet sincs babonáság nélkül s azért a józan okossággal ellenkező volna akármelyiket is uralkodóvá tenni és szomorú jele a tudatlanságnak és műveletlenségnek, hogy a különböző vallásos felekezetek egymást gyűlölik és üldözik azért, hogy miért nincsenek velek egy hiszemben“.

Innen már csak egy kicsi lépés a felekezetesség ellen harcolni. Koronka Antal, egyike a 19. század legrendszerebben és felvilágosultabban gondolkozó unitárius papjainak, ismételten és szinte rendszeresen harcol a „felekezetesség“ szükkeblűségei, türelmetlensége ellen. 1842.-i kolozsvári zsinaton a papszentelő beszédjében a papoknak a vallás elveiből való nyilvános kikérdezését is az „ösidők szerencsétlen maradványának“ mondja: Azért szerencsétlennek, mert „minden közlelkységünk mellett se tudjuk magunkról egészben lerázni a felekezetesség szellemét, mely már egyszer oly borulttá tette a keresztény vallás kifejlődését“. Beszédjében a papok homiletikai teendőit is azért nem tárgyalja, mert „ez alkalmasint

¹ P. Horváth Ferenc főgondnok feletti emlékbeszédében. 1805.

² Észtan kezdők számára, Kolozsvár, 1893.

felekezetességre tartozik“. Mig egymásnak kérdésül tüzhajjuk vallását, addig távol vagyunk Jézustól. „Járjatok bármilyen templomba, higgyetek, amit tetszik, legyetek hitágazatban különbözök, csak egyesek elvetekben az emberiség ügye mellett“.

Ime Koronka fogalmazásában a tiszta humanum eszméje, amint Herder kissé pathetikus fogalmazásában hirdeti s Lessing tiszta, általános kereszténységében leszűrődik. Ezt a gondolatot — a felvilágosodás örökségét — valósággal keblén melengeti. Három évvel később Székely Miklós püspököt a többek között azzal jellemzi¹, hogy vallásos volt, de nem felekezetes, mert „a felekezetesség a legbosszantóbb eretnakség“. 1859-ben pedig a csegezi templomszentelés alkalmával² így inti hiveit: „Ti azért legyetek buzgó hivei a templomnak, buzgók, de nem felekezetesek...“ A buzgóság Jézus lábainál ül s könnyeivel áztatja azokat, míg a felekezetesség tövis koronát fonogat Jézus és hivei számára... Ki áll jót, hogy a különböző hitű férj és nő azon egy párnán nem különböző menyországot alkotnak maguknak?“

Berde Áron 1845-ben a homoródalmási zsinaton tartott papszentelő beszédjének már a címe felhívja a kérdésre a figyelmet: *Miért van, hogy a vallás ahelyett hogy összekötne, egymástól elrekeszt s hogy lehetne ezen segíteni?* Az okot a felekezetességben találja, pedig a vallás célja az, hogy olyan kötelék legyen, mely a különböző világi érdekek által egymástól elszakított embereket egyesítse s így boldogítsa.

Ime egyházunk legjobb elméit foglalkoztatja ez a gondolat, amely úgyszólván a levegőben van. Kovácsit is megragadja s a társadalmi közéletnek számos baját s a közerkölcs hanyatlását, a hitélet felszines ceremóniákkal kielégülő sekélyességét onnan magyarázza, hogy a felekezetiséget nem ismerő, valódi keresztényi hit nem járta át a lelkeket s nem alakult igazi vallásosságot termelő erővé.

A felekezetesség ellen a szabadelvű ref. gondolkodók is küzdöttek. Szász Domokos, akkor még kolozsvári pap és tanár, 1868-ban a ref. tanárok értekezletén erős meggyőződéssel hirdette, hogy a felekezeti tantárgyakat ki kell dobnia a tantervből s általános értékűekkel kell pótolni.³

Ez időben a német luth. közvéleményt is nagyon behatóan

¹ Emlékbeszéd Székely Miklós felett. Kolozsvár, 1845.

² Egy pár őszinte szó az unitária vallás lényegéről. Templomszentelés alkalmával mondotta Csegezen 1859, aug. 24-én.

³ Keresztény Magvető, 1868. 265. l.

foglalkoztatta a kérdés. Kehr¹, aki Ferencz József kátéjának forrásául szolgált, felveti a kérdést: hogy nem kell és hogy kell tanítani a vallást a népiskolában? Az első kérdésre azt feleli: mindenk előtt nem dogmákat, még pedig pedagógiai és vallási okokból. A másodikra: Tanítani kell az egyszerű bibliai igazságot, Krisztus kereszténységét, amely az embereket nem elválasztja, hanem egyesíti, nem vizsályt vet, hanem békét teremt. Egyik vagy másik vallás sajátos lényege nem az iskola, hanem a konfirmációi oktatás dolga. Az iskola nevelje őket keresztényekké, a konfirmáció katolikusokká, vagy protestánsokká.

Különben a felekezetenküli (confessionslos) vallásos oktatásról nagyon sok vita folyt. A vitatkozók nem voltak tisztában, hogy tulajdonképen mit is akarnak. Némelyek azt kívánták, hogy az iskolában ne tanítsanak vallást. Mások kívánják a vallásoktatást, de azt mondják, hogy felekezetenküli tanítók tanítsák — ne papok — és felekezetenküli gyermekeknek és szellemben. Olyan zavaros és ellenmondó felfogások hangzottak el, hogy maga a protestánsok berlini nagygyűlése sem tudta tisztázni a kérdést.

Ennek a gondolatnak nálunk az lett a gyakorlati eredménye, hogy a népiskolai vallásoktatás tantervét — vajjon volt-e egyáltalában? hiszen nem tanítottak egyebet, mint a Miatyánkot, Hiszekegyet, tizparancsolatot, kis kátét — revízió alá vették, az új elvek szerint átdolgozták s a 90-es években elkészült a Boros *Jó gyermek könyve*, mely a felekezeties szellemnek nyomát is alig mutatja s e tekintetben úttörő kézikönyveink történetében.

Nézetei a népoktatás tekintetében. Kovácsi a legelsők között áll azok sorában, akik a népoktatás ügyét jól megfontolt tanácsokkal, tárgyilagos bírálattal irodalmilag szolgálják. Ilyen irányu működése már a népoktatási törvény meghozatala előtt kezdődik s a miniszter évi jelentéseinek mindig elvszerű bírálataival élete végéig tart. Így egyike lesz azoknak az előharcosoknak,² akik a népoktatás újjászervezésekor irodalmi munkásságukkal útját egyengették az újabb eszméknek s a tanítóóság anyagi emelkedésének és társadalmi megbecsülésének. Nem délibábos lelkű optimista. Látja a fejlődés útjában álló gazdasági és szociális akadályokat. Látja a leküzdendő akadályokkal szemben álló erők és eszközök elégtelenségét. Nem osztja azoknak a lelkes rajongóknak optimizmusát, akik az alkot-

¹ Der christliche Religionsunterricht in der Volksschule, Gotha, 1870.

² Kovácsi Antal. Néptanítók Lapja, 1892, 46. l.

mány helyreállítása után túlságos reményekkel és várakozásokkal indultak munkának. Az ő józanon kutató értelme és a valóságot tisztán meglátó ítélete az élet valóságban adott alapjait sohasem hagyja el. De lelkétől távol áll a reményvesztettség és elkedvetlenség érzelme is. Fáradhatatlanul küzd és munkál. Őszintén is lelkéből örvend, ha valahol fejlődést lát. Egyszer kialakult nézetét és meggyőződését nehezen változtatja. Konzervatív olyan értelemben, hogy nem kap minden új eszmén, csak azért, mert új. Egyaránt meglátja a jót és rosszat a múltban is, a felvetődő új áramlatokban is. És meggyőződését nyíltan és bátran kimondja, még akkor is, ha maradisággal, „obscurantizmussal“, ultramontanizmussal vádolják is. És nagy öröme szolgál, ha a fejlődés egyben-másban őt igazolja.

Már láttuk fennebb, hogy nálunk ő volt az első, aki a falusi elemi iskolák és gimnáziumot megelőző, később u. n. *előkészítő iskola* azonos szervezetének elvi tévedését észrevette. A kétféle iskola célja és működési viszonyai merőben különbözők. Ha egy terv szerint működnek, szükségképen mindkettő hátrányba kerül. Ezért mindkettő szervezetét módosítani kellene „korunk kívánalmához képest“. *Kolozsvári, tordai és keresztúri elemi iskoláinkat polgári iskolákká alakítaná át*, még pedig úgy, hogy több számtant és „földiratot“ tanítana s az utolsó évben a németet is. A tanuló innen bátran léphet az iparos pályára.

A falusi iskola legyen „határozottan vallásos irányú“. Célja a formális képzés, a lelki tehetségek fejlesztése. Eszköze az u. n. „értelmi és beszédgyakorlatok“, ami azonban nem külön tantárgy, hanem minden tantárgynál a tanításnak módszeres formája. A tantervbe igen sok tantárgyat veszünk fel, mert helytelenül a falusi embert nem magához, hanem magukhoz mérjük. Azt kívánjuk, hogy annyit tudjon, mint mi. Matematikai földrajz, „terményrajz“, természettan, magyar nyelvtan (!) nem oda való, legalább önállóan nem, hanem csupán, mint olvasmányok. Számtanból a négy művelet egész számokkal és törtekkel, mértanból a „sikmérés“. Minden ismeretet egyedül az olvasókönyv ad. „A falusi gyermeknek az ábécés és vallásos könyvön kívül egyetlen könyv kell: az olvasókönyv“. Mikor a miniszter 20 év múlva 1888/89. évi jelentésében nyilvánítja azt a tervét, hogy meg akarja csinálni a minimális tantervet úgy, hogy a gyermeknek csak egy könyve legyen, e tervben némi önérzettel régi gondolatát látja s megállapítja, hogy már Trefort is elismerte, hogy a népiskola nivója a törvényes kívánal-

makban igen magas.¹ A tanítás központja az olvasás és írás. A 6—12 éves gyermekeket 3 osztályba sorozná; fiúkat, leányokat vegyesen. Ebben nem lát veszélyt. Ebben a korban ők nem fiúk és leányok, hanem gyermekek. Minden osztály tantárgyával két évig foglalkoztatná a gyermekeket. Így a tanulók egyharmada mindig a tanító közvetlen vezetése alatt tanul. Az időt nem egész, hanem félórákra osztaná be.²

Ez Kovácsi népiskolai programja vázlatos vonásokban. Mai szemmel megítélve, talán kevésnek, szűkkörűnek látszik. Sőt az ő korában is voltak, akik keveselték a kívánalmak e szerény mértékét. Ezek azok, akik az új törvény előírásait valóságnak vették, holott azok csak kívánalmak voltak, csak kitűzött cél, a mérték maximumai melyet el kell érni. Ezek a porosz népiskolák fejlett viszonyait s a nép emelkedettebb színvonalát vették mintául. S elfelejtették, hogy nálunk e kívánalmak megokolt követeléséhez az összes előfeltételek hiányoznak.

Kovácsi nem délibáb után futott, hanem reálisan számbavette a való helyzetet minden külső és belső adottságával s ehez mérten tűzte ki a népiskola célját s válogatta meg eszközeit. És e programjához végig hű maradt. A miniszter évi jelentéseit ebből a szempontból bírálja, a felvetődő terveket, eszméket és gondolatokat ehez a mértékhez méri, méltatja vagy bírálja. A miniszternek a felekezeti oktatásra tett észrevételeit ezen az alapon mérlegeli. Mikor Eötvös 1870 évi utolsó jelentését méltatja,³ ismétli, hogy igen magas kívánalmakat fűzünk az iskolához, igen sok tárgyat viszünk be, ami nem oda való. „Hűen és tántorithatatlanul“ áll ama nézete mellett, hogy inkább keveset, de jól és értelmesen tanítsanak. 1874-ben⁴ külön cikkben tárgyalja a ma koedukációnak nevezett kérdést s azt mondja, hogy a népnevelés célja nemcsak hogy megengedi, hanem egyenesen igényli a *vegyes* iskolát. Mert hogy bármely kis községben az egy tanító iskola megosztassék, azt a tanúgyre és iskola érdekére veszélyesnek tartja. Az iskola hat osztályúvá tétele „egyenesen célellenes“. Miért? Ha a fiúk s leányok külön vannak s egy tanító van, akkor a tanítónak 12 órája, s egy osztállyal csak egy félórája van. Lehet-e ilyen esetben a tanítástól kellő eredményt várni? Mikor a miniszter évi jelentésében panaszolja, hogy a tör-

¹ Család és Iskola, 1891. 153., 165. l.

² Népiskoláinkról. Keresztény Magvető, 1868.

³ Keresztény Magvető, 1871.

⁴ Vegyes iskolák. Néptanítók Lapja, 1874. 248 l.

vény és tanterv értelmében nincs meg mindenütt a 6 osztály, Kovácsi még biztatja a tanítót: jól teszi, ha 4 osztályt tanít s nem hatot. Az ismétlő iskolások törvényszabályozta oktatása helyett pedig az amerikai példát ajánlja követésre, akik ifjúsági egyesületeket, klubokat alakítanak s téli estélyeket tartanak velök.¹ De a nevelés érdekei is kívánják, mert a leányok társasága tompítja a fiuk természetes nyersségét s versenyt fejleszt köztük. A kérdéshez hozzászól a Néptanítók Lapja szerkesztője, Gyertyánffy István is s teljes meggyőződéssel vallja Kovácsi nézeteit. Az elkülönítés fényűzés, melyet svájci tapasztalatok nem igazolnak s már ott is visszatértek a vegyes iskolához. Nem így a Keresztény Magvető szerkesztősége, amely Kovácsi felfogását a „szükség nagy mester“ elvéből magyarázza s e nézete támogatására hivatkozik arra, hogy a főtanács már el is rendelte népesebb és vagyonosabb egyházközségekben leányok részére külön tantermek építését.

A kérdést azóta is sokat vitatják, de nem a nép-, hanem a középiskola szempontjából. A népiskola szempontjából azonban az élet a Kovácsi felfogása értelmében döntötte el, habár az 1868 évi törvény a gyermekek nem szerint való elkülönítését rendeli el. Kovácsi „némi elégtételt“ lát abban, hogy néhány évvel később, 1881-ben már belátták, amit ő azelőtt állított, hogy az együttes nevelés nem baj, sőt célszerű. Akkor divatos áramlat volt, ma már elült.²

Kovácsi az 1868 évi törvény lényeges hibájául látja, hogy az iskolaügyet kivette a közigazgatás, jelesen a megye hatásköréből s a tanfelügyelőségre, megyei iskolatanácsra és iskolaszékre bízta. Mert így „a személyes felelősség megosztatott a testületi felelősséggel.“ De a hiba még halmozódik azzal, hogy nincs végrehajtó hatalma. Mégis az iskolaszéktől, mint a szülőknek az iskolával való közvetlen érintkezésétől s felügyeletétől, amely az iskolaügy iránt érdeklődést és közvéleményt teremt, igen jó hatást vár. Ezért üdvözlí³ örömmel az 1873 évi főtanácsnak azt a határozatát, amely a presbiterium kebeléből *iskolaszékül* háromtagu bizottságot szervez, mely az iskolába járást és a nevelés és oktatás egész ügyét ellenőrizzé. Mert kétségkívül igaz, hogy az oktatásügy haladásban van, de csak a multhoz képest. Ha a józanon támasztható igényeket vesszük mértékül, a hiányok felülmulják az eredményeket s a haladás nem

¹ Család és Iskola, 1891. 153 l.

² A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1878/79. és 79/80. évi jelentéséből. Ker. Magvető, 1881.

³ Keresztény Magvető, 1874.

megnyugtató. Népünknel a haladás szükségességének érzése „nem elég mély és nem elég élénk.“ Ez az oka a sok iskolamulasztásnak.

Valósult-e Kovácsinak az iskolaszék üdvös működésébe vetett reménye? E kérdésre nem mernék határozott igennel felelni. De azt merném állítani, hogy mai nyomorult népnevelési viszonyaink között is csak az lenne népnevelésünk emelésének biztos módja, ha az iskolaszékeket mindenütt öntudatos, értelmes elemekből sikerülne összeállítani. A háboru folyamán s a forradalmak után szerzett tapasztalatok Németországban arra indították a népnevelés ügyét intézőket, hogy a népnek az iskolai tanácsok útján több beleszólást engedjenek az iskola vezetésébe és felügyeletébe.

A népnevelés lassu haladásának okát a *kellő felügyelet és az érdeklődés hiányában* látja. A rendőri zaklatásnak nem barátja, legkevésbé a tanítóknál, minthogy „lelkiismeretes munkaszeretetet, kötelességérzetet nem képes teremteni.“ De nálunk „hiányzik még az észszerűen szükséges felügyelet is.“ Miért? Azért, mert kényszerítő végrehajtó hatalommal sem az állam, sem az egyházak nem rendelkeznek. Nem pedig azért, mert a népnevelés tényleg nem az állam, hanem az egyházak kezében van. Hiszen 14000 népiskola közül¹ csak 5—600 községi vagy állami iskola van az állam kezében. Az egyházak csak panaszkodnak, de az állam közegei nem gyámolítják az egyházakat. A miniszter sürgeti ugyan az iskolába járás szorgalmazását, de nincs elég tanterem. A két baba között — a gyermek vesz el. A tanfelügyelők? Egynek 2—300 iskolája van. A sok táblás és rubrikás kimutatástól nem érnek rá iskolalátogatásra. Az iskolaszékek vagy járatlanok, vagy csak papiron léteznek. *Közvetlen felügyezésre volna szükség*, melyre legilletékesebbek volnának a papok. De érzi, hogy ez most nem időszerű eszme s azért nem vitatja. Később a közoktatási miniszter 1886/7 évi jelentését vizsgálva nagy örömmel és elégtétellel látja, hogy a miniszter az általa ajánlatba hozott közvetlen felügyelet eszméjét elfogadva *iskolalátogatói* állásokat szervezett, melyeket alkalmas szervnek tartja egyenes, őszinte jelentéseket tesznek.²

Ismételten foglalkozik a felső nép- és polgári iskolák kérdésével. Ez két különböző intézet. Költségesek s mégsem prosperálnak, mert „nem dolgoznak céljukra“. A polgári iskola célja, hogy megadja az iparos pályára menőknek az általános műveltséget.

¹ Közvetlen felügyelet. Néptanítók Lapja, 1874. 271 l.

² Család és Iskola, 1889. 57, 65, 77, 85 l.

A felsőbb népiskoláé, „hogy jó módu szülők, kik gyermekeiket nem akarják magasabb szakképzésben részesíteni, gyermekei vagyonukhoz mért műveltséget szerezzenek“. A *leány polgári* iskola annál fogva indokolatlan, mert „nem látjuk létezésének logikai okát“. Vegyes polgári iskolát különösen a felső osztályokban nem engedne.¹ A felsőbb népiskola tanulói $\frac{4}{5}$ részben leányok, költségesek, létezésük nem indokolt, nem természetes. „Számukra nincs hely, nincs kenyér“.² „Nagy visszásság és értetlenség“, hogy a felső népiskolát magasabb intézetnek tervezték s mégis a polgári iskola tanterve magasabb. Abba csak a teljes elemi iskolát végezettek, ebbe a 4 osztályt végzetek vehetők fel. Minthogy a felső népiskola magában nem akar sikerülni, ipari és földművelési oktatással kötik össze, amit helytelenít. A polgári iskolák két felső osztálya néptelen. Nem is kell négy osztályosnál magasabbnak lenni. A latin is, a magasabb tanfolyam is „ellenkezik a polgári iskola természetével“. A leányok számára a polgári iskola „abszurdum, mert elveszi a népiskola 5—6. osztályát s prevarikáció a nép- meg felső leányiskola ellen. A polgári iskoláknak kereskedelmi tanfolyammal való összekötése „valóságos nyegleség“. Örvend a nőnevelés fejlődésének. Látja, hogy a felső leányiskolák kedvenc intézetei a közoktatási kormányznak. Meg van elégedve eddigi fejlődésükkel. „További erőszakolását az adatokkal és tényleges viszonyokkal való teljes ismeretlenségnek vagy nyegleségnek“ tartja.³ 1881-ben még azt mondotta, hogy felső leányiskolák fenntartását nem gáncsolja ugyan, de fényüzési cikknek tartja.⁴

Kovácsi a miniszter évi jelentéseit nagy figyelemmel kíséri s nem késik a számok és adatok tengeréből kiemelhető tanulságokat feltárni. Bár nem barátja a rubrikás közigazgatásnak s ahol csak lehet, mindig és mindenütt ostromozza és gúnyolja, a lényegét kereső előtt értéktelennek mondja s a ráfordított időt elveszettnek. Mj haszon van tudni, hogy 1880, 81-ben 18,101.079 félnapot mulasztottak.⁵

Az iparnak iskolákban való tanítását helyteleníti s óhajtja, hogy a kormány hagyjon fel erőszakolásával. Polgári iskolák mellett ipari tanműhelyek állításának, óhajtana, hogy semmi sikere ne

¹ Család és Iskola, 1891.

² Keresztény Magvető, 1885.

³ Család és Iskola, 1889.

⁴ Keresztény Magvető, 1881.

⁵ Keresztény Magvető, 1883.

legyen. Az unalomig kell ismételnie, hogy mesterséget, ipart csak műhelyben, nem pedig iskolákban lehet tanítani és tanulni. Egyenesen nevet és bosszankodik azon, hogy elemi iskolák szalmafonással, lombfűrészeléssel, kosárfonással, kefekötéssel foglalkoznak. Ámításnak mondja, mikor jelentik, hogy Hátszeg „ablakvágást” tanít s gúnyolódva mondja, hogy egészen új mesterségeket is fedeznek fel. „Óhajtanók, hogy ily nevetséges dolog, minő a népiskolákban mesterségek tanítása, ne vitessék világ eleibe. Bár csak az illetők e kimutatásból látnák meg, minő sületlenség az egész ügy.¹ Megbotránkozva látja, hogy több állami tanítóképző mellett u. n. *tanműhelyek* voltak berendezve s hogy népiskolákban is foly iparos oktatás. Nem speciális iskolákban iparágakat, mesterségeket tanítani, lehetetlen. S ha jelentés van ezekről, csak azt mondja, a papiros türelmes. Csak ámítás az, hogy a valóságban megvoltak.² 4 évvel később már örömmel látja, hogy „az iparos rajongásból kiábrándultunk”.³ Boldog emléké, nagyon is impresszív természetű és intézkedésű közoktatási miniszterünk sürgette, de az eszme és áramlat is lejárt.

1889-ben még „céltalan és hasztalan idő- és pénzvesztegetésnek” mondja iparágak tanítását tanítóképzőkben és népiskolákban. De a következő évben már örömmel látja, hogy a képzőknél ipari oktatásról nincs említés s örvendene, ha ez azt jelentené, hogy kiveszett. Viszont hiányul emeli ki, hogy a faiskola még mindig nem részesül kellő méltánylásban.⁴ A mezőgazdasági oktatás is nagyon meddő ága a tanítóképzésnek. Minden kár nélkül ki lehetne hagyni a tanfolyamból. De ezzel szemben legnagyobb gondot kellene fordítani a gyümölcsfatenyésztésre és méhészetre. A tanító a gazdaságban csak kontár lehet. A népoktatásnak nem célja, hogy mesterembert és földmivest neveljen, hanem az, hogy embert neveljen és tanítson.

Ez a kérdés súlyos keresztje volt a régi magyar népoktatásnak. Az u. n. *ismétlő iskolázás* csak papiroson a jelentésekben volt meg. Az iskola nem tudott a nép lelkéhez férkőzni. Nem látta gyakorlati hasznát és előnyét. Ugyanaz az állapot ma is. Romániában e kérdésnek nincs multja. Itt ismétlő iskola a törvény szerint

¹ Keresztény Magvető, 1882.

² U. o. 1885.

³ Család és Iskola, 1889.

⁴ Család és Iskola, 1889, 1890.

sem volt egészen a jelenleg érvényben levő törvény meghozataláig. Most meg van a törvényben, nincs meg a valóságban. A törvény azzal törekszik iskolába csalni a népet, hogy a felső tagozat tantervébe a vidék foglalkozása szerint változó gyakorlati, szaki irányu oktatást ir elé. A dolog még sem megy. A népnevelés éhségét, a művelődés szükségességének érzését kell felkelteni a lelkekben. De ez hosszú, kitartó, fáradhatatlan és apostoli népnevelő munka eredménye, melynek előfeltétele fejlett szociális és közgazdasági állapotok teremtése. Különben az elmélet sem egybehangzó a felső népoktatás célját illetőleg. A bukaresti egyetem pedagógia-tanára, Antonescu pl. erős meggyőződéssel hirdeti, hogy a népiskola felső tagozatának is az általános népműveltség megadása a célja. Epen mint Kovácsi.

A jelentésekből megállapítja, hogy a tanítónők képeztetése többbe kerül az államnak, mint a tanítóké. Az 1881/2. és 8²/₃ isk. évekről szóló jelentés szerint a miniszter a tanítójelöltek számát úgy akarja apasztani, hogy a növendékek segélyét folyton alább szállítja. Ezt nem helyesli. „Nem bánom, bár mennyire nehezitse is a kormány a tanítónőképezdékbe való beléphetést, de a fiunövendékek segedelmét ne szállítsa, különben csak oly selejtes ifjak kerülnek oda, akik más tanintézetekből kiszorulnak“.

Ha Kovácsi a mai leány iskolázását, társadalmi és közgazdasági szerepét szemlélhetné, nagyot nézne a világ fordulásán, nem érezné magát jól közöttünk. Persze, közébünk esik a nagy háboru, amely e tekintetben is eddig nem sejtett áramlatot indított útnak. Kovácsi még csak lassan, leptiben, módjával nyitná meg előttük az iskola kapuját. Még félti őket az élet durva érintésétől. „Megraboljuk leányaink gyermekéveit, a gyermekszobát tudományműhellyé változtatjuk. Olyanokat tanítunk, amiket nem érhetnek és tanulhatnak meg. Ma már — mondja tovább — a 20 éves leány vén leány, a 22 éves fiu a fiatalság természetes multságát, pl. a táncot és társasjátékokat hozzá illetlen gyerekségeknek tartja.¹

Vajjon mit szólna a mai mindkét nembeli ifjuság szerepéhez és életfelfogásához ?

Dr. Gál Kelemen.

¹ Luxus a nevelésben. Keresztény Magvető, 1883.

V e r s e k .¹

Jön az ősz, jajj!

Jön az ősz, jajj!
Köd ül az ormokra,
Fekete varjak
Szállnak a tornyokra.

Jön az ősz, jajj!
Hidegek a vizek,
Bús némaságtól
Fájnak a ligetek.

Jön az ősz, jajj!
A szívünk meglapul,
Hideg hóharmat
A lombról lombra hull.

Jön az ősz, jajj!
Várjam-e meg jöttét?
Sok fiatal álmom
Messze szálló röptét.

Ürmös, 1930.

Fekete Lajos.

Vagyunk.

Tudom, hogy vagyunk.
Némán szenvedők
S az éjszakákban is
Bizva reménykedő eldugottak,
Akik mások helyett is vérezünk
S akiknek titkos örömünk a fájdalom.

Tudom, hogy vagyunk.
Öngyilkosok,
Akik már sokszor széjjelzúztuk
Akarva és önfellobbanással
A szenvedések szirtjén önmagunk.

---

¹ Mutatvány szerzőnek közelebről megjelenő vers-kötetéből.